

Tsunami ja Estonia

Reunamerkitöjä kahden katastrofin käsittelystä suomalaisessa journalismissa

Kymmenen viime vuoden aikana olen saanut toistuvasti kommentoida erilaisen kriisien ja katastrofien käsittelyä journalismissa, koska satuin Estonia-laivan uppoamisen jälkeen tutkimaan tuohon onnettomuuteen liittynyttä uutisointia ja viranomaisviestintää. Tsunamikatastrofin journalistista käsittelyä en ole samalla tavalla systemaattisesti seurannut saati analysoinut. Alla olevat reunamerkinnot Juho Rahkosen ja Laura Ahvan kirjoitukseen ovat syntyneet Estonia-tutkimuksen tulosten sekä Rahkosen jutussa esittämien ajatusten pohjalta.

• • •

Tarkasteltavat kaksi merellistä katastrofia olivat journalismin näkökulmasta samankaltaisia arkirutiinit syrjäyttäviä Suuria Uutisia. Maailman mittakaavassa Estonia oli pienempi onnettomuus, mutta suomalaisille se oli lähes tsunamin mittaluokkaa oleva tapaus, huolimatta suomalaisuhrien huomattavasti pienemmästä määrästä.

Katastrofit poikkesivat toisistaan siinä, miten niiden mittavuus ymmärrettiin alkuvaiheessa: Estonian uppoamisesta saatiin varmuus puolessa tunnissa, ja jo ensimmäisissä aamuyön uutisissa arvioitiin lähes tuhannen hukkuneen ja vain muutaman pelastuneen. Parinkymmenen pelastetun jälkeen uutisissa jo epäiltiin, että paljon enempää ei voidakaan pelastaa. Kun hengissä selvinneitä oli lopulta yli 130, onnettomuus ei ainakaan eskaloitunut pahemmaksi uutisoinnin kuluessa.

Estoniasta pelastuneiden määrän nouseminen huomattavasti alkuvaiheen arvioita suuremmaksi saattoi osaltaan vaikuttaa siihen, että suomalainen journalismi ei kiinnittänyt juuri lainkaan huomiota onnettomuuden alkuvaiheen hälytysten ja pelastustoimien viivästymiseen. Päinvastoin: kun ruotsalaislehdet arvostelivat suomalaisia viranomaisia, meidän journalistimme pikemminkin ryhmittivät puolustamaan ”omia” pelastusviranomaisia.

Journalistien – samoin kuin viranomaisten ja yleisön – ymmärrys Aasian hyökyaallon tuhosta kehittyi päinvastaisesti kuin Estonia-onnettomuuden yhteydessä. Nyt arviot uhrien määrästä kasvoivat päivä päivältä. Myös journalistien suhde suomalaisten viranomaisten toimintaan oli aiempaa kriittisempi.

Jälkiarvioissaan suomalaiset journalistit ovat selittäneet Aasian katastrofin mittavuuden hidasta käsittämistä muun muassa sillä, että liiaksi luotettiin vain varmistettua varovaista tietoa jakaneisiin viranomaisiin. Tämän järkevältä tuntuvan selityksen lisäksi kannattaisi pohtia, mikä merkitys journalistien aikaisempiin kokemuksiin perustuvalla ”journalistisella muistilla” oli tapahtuman mittavuuden hitaaseen käsittämiseen.

Aika monessa aikaisemmassa kriisissä ja onnettomuudessa on käynyt niin, että ensi vaiheen uutisissa esitetyt arviot hyvin suurista uhrien määrästä ovat myöhemmin pienentyneet merkittävästi. Romanian Ceaucescun vallan päättymistä edeltäneissä Timisoaran joukkohaudoissa sanottiin olevan 60 000 teloitettua, kun lopullinen määrä taisi jäädä muutamaa kymmeneen. Yhdysvaltoihin 11.9.2001 tehdyissä terrori-iskuissa kuolleiden lopullinen määrä supistui viiteen prosenttiin alkuvaiheen arvioista. Herää kysymys, onko journalisteilla näiden tapausten myötä tullut selkärankaan ajatus, jonka mukaan katastrofien tuhojen kuvauksissa on alkuvaiheessa syytä olla varovainen.

• • •

Estonia ja tsunami olivat samankaltaisia myös siinä mielessä, että onnettomuuteen liittyviä tapahtumapaikkoja oli paljon, mikä merkitsi mahdollisuutta hyvin itsenäiseen ja monipuoliseen tiedonhankintaan, siis haastetta journalistien ammattitaidolle. Samalla katastrofit poikkesivat toisistaan siinä, missä määrin oli saatavilla pelastuneiden haastatteluja ja onnettomuuspaikkojen ja uhrien kuvia.

Estonian uppoamisen alkuvaihe oli poikkeuksellinen sen takia, että itse onnettomuudesta ja pelastetuista ei ollut minkäänlaisia kuvia. Tilanne oli siinä määrin visuaalisuutta korostavalle nykyjournalismille. Myöhemmin saatiin pelastuskuvia sekä merestä pelastuneiden haastatteluja, mutta monin paikoin kriisityöntekijät suojasivat uhreja toimittajilta. Viranomaiset järjestivät vainajien kuljetukset ja käsittelyn siten, että toimittajat saattoivat kuvata vain paareilla kannettavia peitettyjä vainajia sekä arkkurivistöjä ja niiden äärellä järjestettyjä hartaustilaisuuksia.

Tsunamin tuhoista ja uhreista oli kuvia lähes rajattomasti. Ongelmana ei ollut Estonian tapaan taistelu pääsystä dramaattisimmille kuvauspaikoille, vaan

valinta, mitä kuvia otetaan ja julkaistaan. Erityistä tarkasti oli harkittava, miten voimakkailla visuaalisilla keinoilla kuolema ja katastrofin dramaattisuus oli syytä kuvata. Toinen eettistä harkintaa edellyttävä asia kaikissa katastrofeissa koskee onnettomuudesta pelastuneiden haastattelemista.

Pelastuneiden samoin kuin uhrien omaisten haastattelemisesta ei ole eikä voikaan olla kaikkiin tilanteisiin sopivaa yksiselitteistä ohjetta. Päätös haastattelusta edellyttää tilankeharkintaa, jossa ratkaisun perustaksi ei riitä haastateltavan suostumus ja halu puhua. Monien tutkimusten mukaan sokkitilassa uhrit voivat olla erityisen halukkaita puhumaan, mutta jälkikäteen he usein katuvat suostumistaan haastateltavaksi. Joskus haastattelun tekemättä jättäminen on esimerkki journalistin eettisestä selkärangasta.

Jossakin onnettomuuden jälkeisessä keskustelussa onnettomuuspaikalla ollut Ylen tv-toimittaja kertoi kokemuksistaan Thaimaassa heti onnettomuuden jälkeisinä päivinä. Hän kertoi, kuinka oli jättänyt tekemättä huonossa kunnossa olleiden pelastuneiden haastattelut. Tällaiset ratkaisut ovat mielestäni esimerkkejä ammattitaidosta ja rohkeudesta.

• • •

Edellä olevassa artikkelissa Rahkosen painokkain kritiikki kohdistuu kansallisen näkökulman ylikorostumiseen suomalaisessa journalismissa. En halua kokonaan kiistää hänen argumenttejaan ja päätelmiään. Varsinkin onnettomuuden alkuvaiheessa Suomi-keskeisyys pisti silmään. Kun Ylen radiouutiset vielä pari-kolme päivää onnettomuuden jälkeen aloitti lähetyksensä lauseella ”Aasian katastrofissa on kuollut yksi suomalainen” (siteerattu muistinvaraisesti), suurin ongelma tuossa aloituksessa ei mielestäni ollut tietämättömyys suomalaisuhrien todellisesta määrästä. Olen myös samaa mieltä Rahkosen Helsingin Sanomien pääkirjoitusta koskevasta kommentista. Itse asiassa HS hoiti tapahtuman uutispuolen paljon monipuolisemmin ja myös paikallisten asukkaiden näkökulmasta kuin pääkirjoituksen sanavalinta antoi ymmärtää.

En kuitenkaan sellaisenaan allekirjoita Rahkosen ajatusta, jonka mukaan keskittyminen länsimaisiin uhreihin tässä onnettomuudessa olisi voimistanut kulttuurisia stereotyyppioita ja syventänyt jakoa ”meihin” ja ”niihin”. Ehkäpä uutiset vaikuttivatkin päinvastaisesti.

Ehkäpä onnettomuus ei vahvistanutkaan thaimaalaisten ja indonesialaisten etnistä toiseutta, vaan toikin heidät osaksi ”meitä”. Onnettomuuden paradoksi oli siinä, että juuri suomalaisuhrien suuri määrä ja heidän kohtaloidensa kuvaaminen toi myös paikalliset ihmiset meille poikkeuksellisen läheisiksi.

Suomalaisten ja länsimaisten uhrien määrä johti kyllä kansallisesti ”itsekkääseen” journalismiin, mutta samanaikaisesti se auttoi antamaan kasvot myös paikallisille uhreille. Kansallisen näkökulman korostaminen ja keskittyminen suomalaisten kohtaloihin ei aivan ensi vaihetta lukuun ottamatta ollut kovin tottaalista, ja itse asiassa thaimaalaiset ja srilankalaiset tulivat meille paljon tutummiksi juuri suomalaisuhrien kohtaloiden ja kertomusten uutisoinnin kautta.

Suomalaisista joukkoviestimistä löytyi paljon myönteisiä esimerkkejä siitä, miten paikallisten asukkaiden menetykset tulivat esiin suomalaisten matkailijoiden kertomuksissa. Journalismi kertoi liikuttavia tarinoita paikallisten ihmisten avuliaisuudesta. Uutiset myös kuvasivat köyhien paikallisten ihmisten ja rikkaiden länsimaiden asukkaiden välistä epätasa-arvoa kertomalla miten suomalaiset ja länsimaiset pelastettiin ensin ja lennätettiin turvaan. Journalismi ei eriarvoista kohtelua kuitenkaan aiheuttanut, vaan pikemminkin lehtien ja television kuvaukset saattoivat synnyttää piston suomalaisten sisimmässä ja avata rahapusseja avustusjärjestöjen rahankeräyksille.

Tsunamin jälkeisiä viikkoja Suomessa on leimannut maailmanlaajuisen inhimillisen yhteyden kokeminen. Tuon samanarvoisuutta korostavan kokemuksen rakentumisessa suomalaisella journalismilla on myös ansioita.

Rahkosen kommentti katastrofialueella olleiden tavallisten suomalaisten ja toimittajien eroista tuntuu oudolta. Hänen mielestään paikalla olleet pankinjohtaja Niinistö ja muut ”tavalliset ihmiset” ymmärsivät kaikkien ihmisten samanarvoisuuden paremmin kuin journalistit.

Mutta missä Rahkonen oli sitten kuullut ja nähnyt näitä tavallisia suomalaisia? Eikö juuri mediassa? Eivätkö tavallisten matkailijoiden haastattelut ole yhtä lailla journalismia kuin toimittajien muutkin raportit? Juuri näitä suomalaismatkailijoiden kokemuksia ja kertomuksia välittämällä journalismi yhdisti suomalaisten ja paikallisten yhteisen kärsimyksen ja rakensi käsitystä kaikkien ihmisten samanarvoisuudesta.

• • •

Suomalainen journalismi voi ja sen on tietysti syytä pohtia tsunamiuutisoinnin painotuksia, muun muassa sitä, keskityttiinkö liikaa suomalaiseen näkökulmaan. Sijaa itsekritiikkiin saattaa löytyä, mutta varmasti löytyy myös esimerkkejä siitä, miten juuri tämän katastrofin yhteydessä kaukaiset kansat eivät jääneetkään samalla tavalla kasvottomaksi massaksi kuten niin monen kansainvälisen kriisin uutisoinnissa on käynyt. Vuosi sitten tapahtuneen Iranin maanjäristyksen uhreja tuskin muistamme. Sudanin Darfurin miljoonan

ihmisen kärsimykset ovat jääneet meille kovin vieraiksi Aasian hyökyaallon uhrien hätään verrattuna.

Journalistien itsekritiikissä voisi päätyä pikemminkin kysymään, miksi emme osaa kuvata paikallisia ihmisiä omilla kasvoillaan ja aktiivisina toimijoina yhtä hyvin myös silloin, kun onnettomuudessa ei ole mukana suomalaisia. Mielestäni suomalaisen journalismin ongelma ei ole niinkään etnosentrinen tsunamiuutisointi, vaan etnosentrinen normaalijournalismimme.

• • •

Tsunamiuutisoinnin jälkiarvioissa on puhuttu paljon sen mahdollisista vaikutuksista lapsiin. Ei liene epäilystä siitä, etteikö järkyttävän katastrofin uutisoinnissa saisi käyttää järkyttäviä kuvia. Jossain vaiheessa itselläni heräsi kuitenkin kysymys, kaipaammeko me suomalaiset toistuvia yksityiskohtaisia kuvauksia ruumiiden tunnistuksista sekä toistuvia kuvia joukkohaudoista ja ruumispusien kuljetuksista.

Estonia-uutisointia tutkiessani työtoverit ja ystävät kyselivät, miten voin kuukausikaupalla katsella television rankkoja onnettomuusraportteja ja lukea lehtien onnettomuusutisia ilman että se vie yöneni. Nukuin silloin aika normaalisti, enkä muista nähneeni katastrofiunia.

Tsunamiuutisoinnin analyysi ei ole ollut samalla tavalla päätyöni. Tammi-kuun alussa kuitenkin heräilin useina öinä hyökyaaltojen ja lohduttomien rantaraunioiden näkymiin. Jopa ruumiiden haju tuli uniini.

Johtuuko erilainen reagointi siitä, että katson uutisia tavallisena kansalaisena enkä tutkijana? Onnettomuuden erilaisen mittakaavan en usko vaikuttaneen. Pohdin, olenko itse jotenkin muuttunut. Vai – onko journalismi muuttunut?

YTT Pentti Raittila työskentelee tutkijana
Tampereen yliopiston tiedotusopin laitoksella